

Dr hab. Piotr Złotkowski

Lublin, 26.07.2023

Katedra Językoznawstwa Słowiańskiego

Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa

Wydział Filologiczny

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja pracy doktorskiej mgr Katarzyny Justyny Skały „Polskie tygodniki w latach 1945-1980 wobec fenomenu Josipa Broza-Tity i Jugosławii”

Promotor: prof. dr hab. Krystyna Szcześniak

Promotor pomocnicza: dr Anita Gostomska

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska składa się ze wstępu, trzech rozdziałów: 1) „*Tygodnik Powszechny*” i „*Polityka*” na polskim rynku prasowym w latach 1945-1980, 2) *Fenomen Jugosławii i jej przywódcy*, 3) *Fenomen Jugosławii i Josipa Broza-Tity na łamach „Tygodnika Powszechnego” oraz „Polityki”*, zakończenia i bibliografii.

Oceniana praca, jak podkreśla sama Autorka, ma charakter interdyscyplinarny – politologiczny, historyczny, medioznawczy i językoznawczy. Wskazanie tych dziedzin naukowych sytuuje pracę w określonej perspektywie badawczej i implikuje użycie odpowiednich narzędzi badawczych. Doktorantka w swojej analizie oparła się na metodzie analizy zawartości przekazów medialnych, którą na polskim gruncie spopularyzował Walery Pisarek. Praktyczny sposób realizacji zamierzenia badawczego polegał na zastosowaniu „klucza kategoryzującego [materiał – przypis P.Z.] w ujęciu jakościowym” i odbywał się w dwóch etapach. Pierwszy etap obejmował rozkładanie tekstu na elementy prostsze i wyodrębnianie jego cech oraz właściwości. Na drugim etapie tekst podlegał klasyfikacji zgodnie z przyjętym systemem kategorii (s. 8).

Oprócz wskazanej metody, Autorka wykorzystwała w rozprawie elementy wielowymiarowej krytycznej analizy dyskursu, wdrażanej i rozwijanej przez Teuna van

Djika, Normana Fairclough, Ruth Wodak oraz Annę Duszak. Szczególnie istotne w kontekście zastosowanej metodologii wydaje się pojęcie dyskursu. Jest on w dysertacji rozumiany (za Anną Duszak) jako tekst w kontekście i obejmuje całość danego aktu komunikacji, a więc zarówno określoną werbalizację (tekst), jak i czynniki pozajęzykowe, które jej towarzyszą, tj. określoną sytuację użycia oraz jej uczestników (s. 9). Doktorantka doskonale zdaje sobie z tego sprawę, ponieważ już we wstępie wskazuje na dwa najważniejsze czynniki, które mogły wpływać na sposób przedstawienia jugosłowiańskiej rzeczywistości przez „Tygodnik Powszechny” i „Politykę”. Z jednej strony sygnalizuje skomplikowany aspekt relacji międzynarodowych (Polska pozostając pod wpływem skonfliktowanego z Jugosławią ZSRR, utrzymywała jednocześnie dobre relacje z Belgradem), z drugiej eksponuje uwarunkowania funkcjonowania prasy w PRL (stosunki redakcji obu tygodników z władzą).

Pierwszy rozdział rozprawy, zatytułowany „*Tygodnik Powszechny*” i „*Polityka*” na polskim rynku prasowym w latach 1945-1980 (s. 12-49), poświęcony jest omówieniu działalności wydawniczej obu czasopism na tle ogólnej charakterystyki ówczesnego systemu prasowego. Oceniając tę część pracy nie sposób nie zgodzić się z zawartą w niej konkluzją Doktorantki, że „aspekt ekonomiczny i rentowność wydawanych (lub blokowanych) tytułów nie miały większego znaczenia, a władza decydowała się na utrzymywanie nieopłacalnych tytułów lub zamykanie tych, które przynoszą zyski, tylko po to aby utrzymywać kontrolę nad treściami pojawiającymi się w przestrzeni publicznej” (s. 19). Autorka wskazuje na strategie, które wobec istniejących uwarunkowań, stosowane były przez poszczególne redakcje, konstatując, że niektóre były „całkowicie dyspozycyjne w stosunku do rządzących (np. „Trybuna Ludu”), inne próbowały komentować sytuację wchodząc w rzeczową polemikę (np. „Polityka”), kolejne wymykały się konwencjom, walcząc o swoją tożsamość bez przekraczania granic kłamstwa (np. „TP”).” (s. 19). Konkluzja ta jest wprowadzeniem do dalszej części rozważań, poświęconych szczegółowej charakterystyce „Tygodnika Powszechnego” i „Polityki”. Autorka omawia historię powstania i funkcjonowania obu czasopism do

początku lat 80. XX wieku, skład osobowy zespołów redakcyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem dziennikarzy mających wpływ na kreowanie wizerunku obu periodyków wśród czytelników oraz krąg ich odbiorców. Nakreślony przez Panią Katarzynę Skaleń obraz obu pism, oparty o bogatą i odpowiednio dobraną literaturę przedmiotu, jest przekonujący i pozwala zapoznać się z ówczesnymi, jakże innymi od dzisiejszych, realiami funkcjonowania rynku wydawniczego, spośród których najbardziej istotna była instytucja cenzury oraz system reglamentacji papieru. Jest rzeczą oczywistą, i na to zwraca uwagę Doktorantka, że problemy te w różnym stopniu dotykały obu redakcji. Kreśląc charakterystykę periodyków, Autorka nie ograniczyła się do ich stereotypowego postrzegania. O "Tygodniku Powszechnym" pisze m. in., że „dla [niektórych – przypis P.Z.] redakcja propagowała poglądy zbyt wyzwolone, odchodzące od istoty katolickiego nauczania, a nawet współgrające z przekonaniami komunistów” (s. 34). Z kolei charakteryzując "Politykę" zauważyła, że "choć początkowo kreowana na organ władzy i postrzegana jako nudna gazетка dla elit i uczonych, okazała się czasopiśmie, którego ambicje wychodziły daleko poza partyjną propagandę" (s. 48).

Kolejny rozdział rozprawy pt. *Fenomen Jugosławii i jej przywódcy* (s. 50-80) jest niezwykle istotny z punktu widzenia realizacji przyjętych w niej założeń metodologicznych. Autorka na podstawie literatury naukowej (publikacji historycznych, ekonomicznych, socjologicznych, lingwistycznych i in.), rysuje obraz rzeczywistości jugosłowiańskiej, który w dalszej części pracy zostanie poddany konfrontacji z wizerunkiem powstałym na bazie analizy zawartości przekazu medialnego. Pozytywnie należy ocenić klucz zaproponowany do kategoryzacji badanego materiału. Jej ramy mieszczą się w poszczególnych częściach rozdziału. Fenomenowi Jugosławii dotyczą podrozdziały: 1) *Tło historyczne*, 2) *Nowe otwarcie w powojennej rzeczywistości*, 3) *Przełom z 1948 roku: impuls dla jugosłowiańskiej awangardy*, 4) *Reorientacja w polityce zagranicznej*, 5) *Ustrojowa i polityczna „trzecia droga”*, 6) *Powiew Zachodu na Wschodzie: otwarte granice dla ludzi, towarów i idei*, 7) *Różnorodność w jedności: narodowość, religia, język*, 8) *Ciemne strony k(raju), fenomenowi jej przywódcy* –

podrozdział: *Josip Broz-Tito jako fenomen*. Zauważmy, że kluczową cezurą, którą Autorka wprowadziła świadomie, jest 1948 rok. Już we wstępie zaznaczyła bowiem, że “niezwykle istotne miejsce zajmują w nim [rozdziale drugim – przypis P.Z.] fragmenty dotyczące kryzysu na linii Belgrad- Moskwa, który okazał się załążkiem jugosłowiańskiej odmienności” (s. 10). Odmienna droga federacji, jak słusznie zauważa Autorka, realizowała się przede wszystkim na płaszczyźnie polityczno-ustrojowej oraz ekonomiczno-gospodarczej. Nie sposób nie zgodzić się również z jej stwierdzeniem, że “rozbrat ze Związkiem Radzieckim spowodował konieczność przewartościowania założeń polityki zagranicznej i wymusił zmianę poszukiwania potencjalnych sojuszników” (s. 58). Mgr Katarzyna Skała rozwija tę myśl pisząc, że Belgrad zdecydował się na polityczny balans między Wschodem a Zachodem, ostatecznie nie dołączając do żadnej ze stron, a jednocześnie utrzymując z nimi dobre relacje i wskazuje, że na wybór trzeciej drogi decydujący wpływ miał przywódca Jugosławii (s. 59). Implikacją tej decyzji było zaangażowanie się federacji w działalność ruchu państw niezaangażowanych, co przyczyniło się do zwiększenia jej aktywności międzynarodowej i podniesienia prestiżu, a to przełożyło się na wzrost popularności jej przywódcy. Miało to również niekorzystne strony, bowiem, jak odnotowuje Doktorantka, “w praktyce intensywne działania na innych kontynentach wiązała się z marginalizacją Belgradu w Europie” (s. 61). Szczególna pozycja międzynarodowa Jugosławii miała wpływ na ukształtowanie się osobliwego systemu politycznego, określanego mianem “liberalnego socjalizmu”, który doprowadził do jej gospodarczego otwarcia na świat. W polityce wewnętrznej, co zauważa Autorka, znalazł on praktyczne odzwierciedlenie w postaci szerokiej implementacji tzw. “samorządu pracowniczego” (s. 61, 64).

Należy zaznaczyć, że analiza politycznych i gospodarczych uwarunkowań funkcjonowania państwa federacyjnego Słowian południowych dokonana przez Panią Katarzynę Skałę jest bardzo wnikliwa. Dodam, że opis zróżnicowania etniczno-językowego i wyznaniowego Jugosławii zawarty w rozprawie również jest rzetelny. Kreśląc go, Autorka dostrzega i trafnie diagnozuje załążki przyszłego kryzysu projektu

wspólnotowego i jego konsekwencji w postaci rozpadu opartego na nim państwa (s. 67-72). Znaczącą rolę w utrzymaniu jedności państwa, opartej na braterstwie, a później wspólnotowości tworzących je narodów, odegrał, co również dostrzega Doktorantka, jego przywódca. Zawarta w rozprawie charakterystyka tej postaci jest obiektywna – ukazane są zarówno jej pozytywne, jak i negatywne strony. Z jednej strony był doskonałym dowódcą, mężem stanu, jednym ze światowych liderów oraz jedynym przywódcą państw bloku wschodniego, który przeciwstawił się Stalinowi, z drugiej – dyktatorem, bezwzględnie zwalczającym przeciwników (s. 72-80). W tym miejscu należy odnotować drobny błąd redakcyjny w rozdziale drugim. Na s. 75 Autorka pisze o służbie Broza-Tity w wojsku carskim w Wiedniu, a chodzi tu niewątpliwie o wojsko cesarskie.

Najobszerniejszą częścią rozprawy jest rozdział trzeci zatytułowany *Fenomen Jugosławii i Josipa Broza-Tity na łamach „Tygodnika Powszechnego” oraz „Polityki”* (s. 81-293). Tytuł ten sugeruje zamysł odtworzenia obrazu federacji i jej przywódcy na podstawie artykułów prasowych zamieszczonych w obu czasopismach. Bazę materiałową analizy stanowią 1302 teksty wyekscerpowane z “Tygodnika Powszechnego” i 2367 jednostek wyselekcjonowanych z “Polityki”. Na potrzeby dysertacji, zgodnie z zamierzeniem Autorki, wybrane zostały tylko teksty odnoszące się bezpośrednio do fenomenu Jugosławii i jej przywódcy, tak aby uchwycić wszystko co czyniło federację i jej lidera nietuzinkowym (s. 7). Wyodrębnione teksty zostały rozłożone, według postulowanej metodologii, na elementy prostsze, z wyszczególnieniem ich cech i właściwości. Na tej podstawie dokonano ich klasyfikacji zgodnie z przyjętym systemem kategorii: ustrojowych, politycznych, gospodarczych, kulturowych, etnicznych, językowych i wyznaniowych. Ramy analizy i jej zakres odzwierciedlają podtytuły poszczególnych podrozdziałów: 1) *Kwestie ustrojowe i polityczne po 1948 roku*, 2) *Polityka zagraniczna w nowych realiach*, 3) *Gospodarcza „trzecia droga”*, 4) *Różne wymiary jugosłowiańskiej otwartości*, 4) *Josip Broz-Tito*. Dodajmy, że te same kategorie zastosowano zarówno w klasyfikacji tekstów opublikowanych w “Tygodniku”, jak i w “Polityce”. Najważniejsze konkluzje, wynikające z dokonanej przez Autorkę analizy są

interesujące. Okazało się bowiem, że „TP” zbudował [...] niemal całą relację na krótkich komunikatach z rubryk informacyjnych, „Polityka” zaskoczyła rozmachem i różnorodnością. Warszawska redakcja pisała otwartym tekstem, uwzględniając partyjny punkt widzenia, ta krakowska musiała lawirować i szukając kompromisów, próbowała zachować swoją podmiotowość” (s. 300). Wypada w tym miejscu zgodzić się z ustaleniami Doktorantki i przyznać, że trafnie określiła różnicę w kreacji obu fenomenów na łamach badanych tygodników.

Recenzowana rozprawa jest wartościowym studium kreowania obrazu rzeczywistości na podstawie przekazu medialnego. Praca jest wielowątkowa, a jednocześnie wewnętrznie spójna, przy czym każdy z wątków jest rozwijany konsekwentnie i nie wymyka się spod kontroli. Należy docenić niezwykle skrupulatną i umiejętnie przeprowadzoną analizę zgromadzonego materiału badawczego. Zastosowane narzędzia badawcze pozwoliły na uzyskanie wymiernych rezultatów w postaci przekonywującego obrazu medialnego obu fenomenów – Jugosławii i Josipa Broza-Tity. Rozprawa jest poprawna stylistycznie i napisana fachowym językiem.

Reasumując stwierdzam, że dysertacja “Polskie tygodniki w latach 1945-1980 wobec fenomenu Josipa Broza-Tity i Jugosławii” spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Katarzyny Justyny Skały do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Piotr Złotkowski

